Hézagpótló mű

Kandidátusi értekezés • Gyermekvédelem és reszocializáció • Új szempontok

A veszélyeztetett, lejtőre került gyermekek és fiatalkorúak megmentésére tett kísérletek eredményessége és a bűnözés dinamikája, jövőbeli alakulása között szoros összefüggés van. Nem közömbös tehát, hogy a hazai gyermek- és ifjúságvédelem ellentmondásos, sokszor tévutakra tévedt, az ideológiai béklyóktól is akadályozott alakulása megleli-e azt a fejlődési pályát, amely a mai társadalmi átalakulás feltételei és gazdasági problémái között sikeres tevékenységet eredményezhet. Ezért jelentős minden kutatás, elemzés, mely tudományos igénnyel és megalapozottsággal a hazai gyermekvédelem, kiemelten a zárt jellegű intézeti nevelés-gondozás vizsgálatát választja témájául.

Többek között ezért éreztem jelentősnek és aktuálisnak *Volentics Anna Gyermekvédelem és reszocializáció* című kandidátusi értekezését, amelynek nyilvános vitájára szeptember 4-én került sor a Magyar Kultúra Alapítvány székházában. A Bárczy Gusztáv Gyógypedagógia Főiskola pszichopedagógia tanszékének vezetője hat éve tartó kutatásainak eredményét foglalta össze doktori disszertációjában. Bemutatja a gyermekvédelem hazai fejlődéstörténeti szakaszait az európai fejlődés tükrében, majd kutatásainak tapasztalatai alapján a gyermekvédelem átfogó reformjának koncepciójába ágyazva fogalmazza meg a zártintézeti reszocializáció tartalmi javítását célzó javaslatait. Volentics Anna dolgozatát 52 oldalnyi eredménytáblázatból, tesztekből, kérdőívekből, problémaprofil és komplex fejlesztő ívek bemutatásából álló mellékcsomag zárja.

A kandidátusi értekezés téziseiben megfogalmazott kutatási célok a büntetésvégrehajtási szakemberek gondolkodásához is közel álló tartalmakat tárnak fel. Az európai trendekhez való felzárkózás feltétele ugyanis a komplex, rendszerszemléletű vizsgálódás, az interdiszciplinalitás újszerű, problémaorientált alkalmazása. A gyermekvédelem viszonylag önálló alrendszerének elemzése, s a gyermekvédelem utolsó állomásának, a zárt jellegű intézeti reszocializációs gondozásnak a humanizálása érdekében végzett kutatásokból nyert ismeretek irányadóak lehetnek a bv. hasonló profilú kutatási programjának ki-

dolgozásához, eredményei adalékul szolgálnak a bv.-rezsimek működésének, hatásfokának javításához.

A történeti elemzések is hordoznak analógiát. Az 1901-től meglévő állami problémakezelő gyermekvédelem történéseinek, intézményhálózatának és szakmafilozófiájának többszempontú elemzése révén feltárul, hogy mekkora a távolság hazánk és a nyugat-európai országok gyermekvédelme között, s az elmaradások milyen társadalmi-gazdasági okokra vezethetők vissza.

A reszocializációs gondozás struktúrájának vizsgálatával, a hazai elmélet és gyakorlat fehér foltjainak és torzulásainak megismerésével egy korszerűbb, az alternatív büntetési formákra, s a büntetés alternatíváira is lehetőséget adó reszocializációs szisztéma körvonalazódik.

A kutatási célok kijelölése, a vizsgálati program és eredményei, a feldolgozás magas színvonala olyan tanulmányt eredményezett, mely lehetővé teszi a hazai gyermekvédelem rendszerszemléletű megközelítését: új eszmetörténeti periodizációt alkalmaz, s új definíciókat vezet be.

A szerző gyermekvédelemmel kapcsolatos kutatásainak kezdetén világossá vált, hogy a különböző gyermekvédelmi definíciók nem illeszkednek megfelelően az ENSZ-dekrétumok szellemiségéhez, s nem kielégítő bázisai egy rendszerszemléletű megközelítésnek. Így a gyermekvédelem hatáskörének átgondolásával új meghatározás született: *„... gyermekvédelmen egy adott ország azon komplex tevékenység-rendszerét értjük, melyet a gyermeki szükségletek és jogok minél maradéktalanabb érvényesíthetősége érdekében alakítanak ki – problémamegelőző, problémakezelő céllal."*

Tekintettel arra, hogy a problémakezelés terminológiájában is jelentős ellentmondások találhatók, a gyermekvédelem-definíció logikájának megfelelően a problémakezelő gyermekvédelem meghatározása a következő: *„... a rászoruló gyermeknépesség-csoportok speciális szükségleteire való optimális reagálás."*

Ennek értelmében, s az ENSZ-dokumentumok további elemzésével a szerző felvázolja disszertációjában a főcsoportokat (fogyatékosok, nehezen nevelhetők, inadaptáltak, betegek, hátrányos helyzetűek, veszélyeztetettek), s a jellemző speciális szükségleteket (nevelési-oktatási, mentálhigiénés, szociális, egészségügyi). Ezt kiegészítik a területi és bentlakásos gondozás szempontjai. Az így vázolt helyzetkép összevetése az európai kultúra háromszakaszos modelljével, érzékelteti, hogy hazai gyermekvédelmünket és szakmafilozófiánkat több téren az ontológiai szakaszban való megrekedés jellemzi. Megkésett hatása következtében a gyermekvédelmi intézetek funkcionális felzárkóztatása jelentős késésben van. A területi gondozó hálózatok – létrehozásuk „ad hoc" jellege, a létrejött párhuzamosságok, a gyenge vagy hiányzó kapcsolódási pontok miatt – alacsony hatásfokkal működnek.

A gyermekvédelem és a büntetés-végrehajtás köztes intézményeinek, a zárt jellegű intézeteknek a vizsgálata szükségessé teszi a büntetés-végrehajtás intézményrendszerében zajló reszocializációs folyamat főbb jellemzőinek megismerését is. A disszertációban ily módon helyet kap a szabadságvesztés-büntetés, különösen a fiatalkorúak büntetés-végrehajtása legújabbkori fejlődésvonalának felvázolása. (A kulturális meghatározottság és a terápiás elméletek analógiájaként is felfogható

treatment-vonulat. A megtorló, tettarányos joggyakorlatot, s a totális intézetet mint belső környezetet, a tettes-felelősségi büntetési rendszer, s a személyiség átformálásának filozófiája váltotta fel, majd a fejlődésben ezt követő funkcionális szakaszban a hangsúly ismét a tettarányos büntetőjogra, valamint a társadalmi környezet részeként kezelt bűnelkövetőre helyeződött.

A neoklasszicista joggyakorlat a fiatalkorú bűnelkövetők reszocializációs gondozását két irányban változtatta: ez egyrészt az alternatív – a szabadságvesztést kiváltó, helyettesítő – büntetési formák, másrészt a sérülésspecifikus funkcionális családmodellek kialakulásához vezetett. A hazai folyamatot a fejlődési ívvel összevetve az elmaradást Volentics Anna az alábbi okokban fedezi fel: a gazdasági, szemléleti okokra visszavezethető „megtorlás"-szemlélet továbbélése, a treatment megkésett hatása, az ideológia béklyói miatt a professzionalizáció megakadása, az alternatív büntetési formák feltételeinek hiánya. Mindezek következtében lassúnak minősíthető az a folyamat, mely a fiatalkorúak intézetét a felnőttek büntetés-végrehajtási intézeteitől eltávolítja, s nehezen bontakozik ki az a szemléletváltozás, amely az antiszociális fejlődésirányt mint visszafordítható személyiségzavart, s nem mint elsődleges büntetendő „tettet" tudná kezelni.

A büntetés-végrehajtás határterületén is kutató szerző kriminálpedagógiai szempontú elemzése jól érzékelteti, hogy az antiszociális fejlődésirányú és a bűnelkövető fiatalok intézeti nevelésében elengedhetetlen a szakmai filozófiaváltás, az eszköz- és módszertár korszerűsítése. Ennek érdekében a korábbi reszocializációs definíciók túlzásait és hiányosságait vizsgálva figyelemre méltóan értelmezi újra a fiatalkorúak speciális bánásmódjának főbb elemeit, s egy redukált, sérülésspecifikus célkitűzést vázol fel: *„... a fiatalkorúak reszocializációja olyan komplex és speciális nevelési (fejlesztési) folyamat, melynek célja az antiszociális fejlődésirányú és/vagy bűnelkövető fiatalok speciális szükségleteinek (szociális, nevelési-oktatási, mentálhigiénés, egészségügyi) teljes körű és/vagy célszerű kielégítése által szocializáltsági szintjük javítása, s ezen keresztül társadalmi integrációjuk esélyeinek növelése."*

A disszertáció részletesen ismerteti az egyes szakmák, szakterületek (kriminológia, pszichológia, pedagógia, gyógypedagógia, szociológia) vélekedését a reszocializációs koncepció érvényesíthetőségéről. Eszerint az ok-okozati összefüggések sokrétűségét valamennyi szakterület ismeri és elismeri. Az inadaptáció reverzibilis folyamatjellege azonban határozottan csak a gyógypedagógiai megközelítésben található meg. A csak részterületeken végbement szemléletváltás nem képvisel akkora erőt, mely lehetővé tenné a bánásmódban való elmozduláshoz szükséges szintézist. Ennek elmaradása a szerző megállapítása szerint e terület pedagógiai szempontú elhanyagolásában keresendő. A disszertációban részletesen ismerteti a szerző az adott népesség körében, öt zárt jellegű intézetben (Szőlő utca, Pozsony utca, Debrecen, Kalocsa, Zalaegerszeg) és a kontrollcsoportokban végzett feltáró-kutatómunkát, annak módszereit és eszközeit. A feltáró munka a fiatalok előéletére (szocializáció, iskolai pályafutás) és jelen státuszára (tanulásképesség, szociális fejlődés mutatói) irányult.

A kutatás sokrétű tapasztalati anyagából talán a legfontosabb általánosítható megállapítás az, hogy a korszerű reszocia-

lizációs program kialakításához szükséges a kategorizáló diagnosztika túllépését lehetővé tevő „problémaprofil" bevezetése, s az ebből építkező komplex fejlesztési metodika kialakítása. A reszocializációs gondozás ily módon történő egyéniesítésének megvalósítása az intézetek átalakítását igényli, hogy alkalmassá váljanak megfelelő környezeti modell kialakítására, gyógyító-segítő, nevelési klíma érvényesítésére, a tárgyi környezet büntető jellegének oldására. Az egyéniesítés elvének érvényesíthetősége azonban a zárt jellegű intézetek korszerűsítésén túl viszonylagos önállóságú alrendszer létrehozását igényli, mely lehetővé teszi a folyamatjelleg (előgondozás, intenzív gondozás, utógondozás) figyelembevételét, érvényesíthetőségét, az átjárhatóságot, az alternatív büntetési formák alkalmazhatóságát, a büntetés alternatíváinak megvalósulását. A jelenlegi problémakezelő gyermekvédelmi intézményhálózat korszerűsítése a disszertációban vázolt szükségletorientált problémakezelő modell irányában napjainkban már elengedhetetlen.

Volentics Anna dolgozatában az intézeti reszocializációs gondozás klasszikus pilléreit több ponton meghaladja. A Pestalozzi munkássága nyomán kialakult, Kármán Elemér által kissé módosított elemek (a munkavégzés, oktatás, szakképzés, erkölcsi nevelés) mindenkire azonosan érvényes rendszerét a hazai intézmények mindmáig őrzik. A folyamatjellegben való gondolkodás, a kezelhetőségi szempontból homogén csoportok kialakítása helyett vagy mellett a reális, egyedi távlatokhoz igazított egyéni programok rendszere, illetve a teljes személyiség figyelembevétele és az egyénre szabott, de ugyanakkor egységes hatásrendszer új perspektívát nyújt a „morális defektus" mint diagnosztikus kategória és az „erkölcsi megjavítás" mint kiemelt módszer helyett.

A disszertáció azáltal is változtat a klasszikus pilléreken, hogy életkoradekvát és sérülésspecifikus megoldásokat ajánl, s az erkölcsi struktúrák javításával azonos rangra emeli a primér szocializáció zavaraiból adódó speciális szükségletek fejlesztését. A szerző beállítódását érzékletesen szemlélteti vizsgálatának alanyaival szemben, hogy őket mindvégig és következetesen „antiszociális fejlődésirányúaknak" s nem „antiszociális" személyeknek tekinti, ami fontos az inadaptáció folyamatjellege, a vizsgált személyek életkora és a stigmatizáció veszélyének elkerülése szempontjából.

Volentics Anna témaválasztásának különös aktualitása van. Hézagpótló tudományos művet alkotott, olyan önálló munkát, melynek megállapításai részben egybecsengenek az érintkező tudományok képviselőinek legújabb kutatási eredményeivel, kiegészítik azokat. Tudományosan értékelhető megállapításai, újszerű definíció, megoldási javaslatai a gyermek- és ifjúságvédelem átfogó reformját érintik. Dolgozatát egyik bírálója „tudományos tett"-ként minősítette.

A kandidátusi Bíráló Bizottság Volentics Annát korábbi munkássága, színvonalas értekezése, a nyilvános vitán való szereplése alapján kandidátusi fokozatra terjesztette elő.

Módos Tamás